

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

ISTORIA PROPRIETATII IN TRECUTUL ROMANESC

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC: PROF. UNIV. DR. ANDEA AVRAM

DOCTORAND: BOLCA MIRCEA ALEXANDRU

Cluj-Napoca 2010

DOMENIUL - **ISTORIE**

CUPRINS

1. INTRODUCERE

2. ISTORIOGRAFIA PROPRIETATII

3. IZVOARE SI METODOLOGIE

3.1 Izvoarele istoriei proprietatii

3.2 Metodologia cercetarii

4. TIPURI DE PROPRIETATE DUPA TITULAR

4.1 Proprietatea domneasca

4.2 proprietatea boiereasca

4.3 Proprietatea ecleziastica

4.4 Proprietatea tarneasca libera

5. MODURI DE DOBANIRE ALE PROPRIETATII

5.1 Mostenirea

5.2 Daruirea

5.3 Incheierea de acte juridice

5.4 Munca sau curatura

6. INSTITUTII ALE PROPRIETATII DONATIVE

6.1 Pradalica sau darea calului

6.2 Infratirea de mosie

6.3 Dreptul de protimisis sau preemtiune

7. CONCLUZII GENERALE

8. ANEXE

9. BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

9.1 Izvoare istorice si juridice

9.2 Lucrari generale

9.3 Lucrari speciale

Cuvinte cheie: proprietate, mostenire, act juridic, preemiune, pradalica, mosie, domn, boier, ecleziastic, daruire.

Tema lucrării de doctorat „ISTORIA PROPRIETATII IN TRECUTUL ROMANESC

Tematica abordată și importanța

Cunoașterea istoriei dreptului de proprietate ajută la înțelegerea dreptului actual al proprietății. Este evident că dacă cunoaștem trecutul înțelegem mai bine prezentul și că pentru a pătrunde exact spiritul și conținutul instituției de azi a proprietății trebuie să cunoaștem originile și evoluția acesteia în trecut. Despre dreptul de proprietate, ca parte a sistemului general și inseparabil al dreptului, se poate invoca o judecată mai generală și mai veche, dar rămasă perfect valabilă, formulată de juristul E. Lermier: “dreptul trebuie studiat istoric: fără cunoașterea istoriei, a ceea ce a fost și a durat înainte de noi, am rămâne întotdeauna incompleți, ignoranți și nedrepti; dacă am încerca să disprețuim trecutul, am pierde înțelegerea prezentului și a propriilor noastre legi”.

Istoria proprietatii in trecutul romanesc isi propune sa expuna evolutia proprietatii si a dreptului de proprietate de la originile societatii medievale pana in plina epoca moderna. Aceasta prezentare consta in descrierea cuprinsului si a rolului pe care l-a avut, precum si a transformarilor succesive pe care le-a suferit institutia proprietatii in decursul dezvoltarii statelor medievale si moderne in cuprinsul carora au trait romanii.

Sinteza partilor principale ale tezei de doctorat.

"Partea I – Istoriografia proprietății în trecutul românesc”

Proprietatea a avut un rol bine definit în istoria statelor medievale și moderne românești, de unde și interesul justificat pentru istoria acesteia. Ca o consecință a acestui fapt, s-a ajuns ca proprietatea funciară să se constituie într-un subiect de mare interes începând cu istoriografia noastră modernă, care prin numeroase contribuții a încercat să surprindă funcția sa complexă în trecutul societății din România.

Așadar, interesul pentru evoluția proprietății în trecutul românesc se explică prin faptul că proprietatea a constituit elementul fundamental al societății feudale și moderne. Bazele sale au fost puse treptat, pe parcursul secolelor. Odată cu formarea statelor medievale și organizarea instituției domniei, unei părți a stăpânilor funciari prestatali li s-au confirmat, prin acte scrise emise de cancelaria domnească, drepturile lor asupra pământurilor stăpânite. Aceeași domni au dăruit, pentru cei care au slujit statul, mai cu seamă pe câmpul de luptă, un mare număr de moșii cu caracter ereditar. Astfel, moșiile de moștenire și cele de dăruire, completate mai târziu cu cele de cumpărare, au ajuns să constituie temelia puterii economice și a influenței politice a boierimii noastre.

Abordarea proprietății, ca subiect istoric, a debutat odată cu istoriografia romantică orientată tot mai insistent spre problematica socială, la rândul ei strâns legată de repartizarea proprietății în societate. S-a mai adăugat practica revoluționară a generației pașoptiste care a susținut ideologic strânsa legătură între proprietate și libertatea socială pentru care lupta.

Istoricii a fost primii care au început publicarea critică a cât mai multe documente despre evoluția proprietății, despre terminologia și tipurile acesteia, în diferite epoci și pe întreg teritoriul locuit de români, chiar și în statele medievale sârb și polonez, fiind inițiate și

întocmite totodată și colecții a vechilor legi atât de necesare unei înțelegeri corecte a fenomenului.

Astfel Bogdan Petriceicu Hașdeu tipărește, începând cu anul 1864, o serie de documente interne și externe în reviste precum “Archiva Istorică a României”, “Columna lui Traian” (1870), “Foaia Societății Românismul” (1870), preocupare ce se regăsește, spre sfârșitul secolului, și în “Convorbiri Literare”, în “Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie”, în seria de istorie a “Analelor Academiei Române” etc. Tot acum își încep apariția marile colecții documentare datorate lui Theodor Codrescu (*Uricariul*, 1852), Eudoxiu Hurmuzaki (*Documente privitoare la istoria românilor*, 1876), Gheorghe Gibănescu (*Surete și izvoade*, respectiv *Ispisoace și zapise*), Alexandru Ștefulescu pentru Gorj, Nic. Densușianu și I. Pușcariu pentru Țara Făgărașului și cunoscutele volume de *Acte și fragmente*, , respectiv de *Studii și documente* ale lui Nicolae Iorga.

Din seria juriștilor aplecați asupra studiului mării proprietăți boierești l-am aminti pe Ion Nădejde cu cele două studii binecunoscute specialiștilor din epocă, anume *Formarea mării proprietăți la noi și Iarăși formarea mării proprietăți la noi*, ale căror idei dezvoltate și ilustrate documentar se regăsesc în lucrarea sa de sinteză *Din dreptul vechi român* (București, 1898). De asemenea, în sfera aceluiași preocupări legate de trecutul proprietății, se înscrie și cartea lui Gr. G. Conduratu despre *Compararea drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor în dreptul român: în Codicele Calimachi și Caragea, Codul Napoleon și Codul Alexandru I* (București, 1898, 99p.) și studiile juristului Paul Negulescu despre *Adopțiunea fraternă sau înfrățire. Studiu comparativ*, despre *Divorț în vechiul drept român*, despre *Dreptul de protimis în vechiul drept român* și *Studiu asupra protimisului în vechiul drept român*, apărute ulterior în volumul intitulat *Studii de istoria dreptului român* (București, 1900). Studii de referință, devenite într-un fel clasice, au rămas până azi și cele ale lui George Popovici despre *Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în secolul XIV*, a lui Ioan Tanoviceanu despre *Formațiunea proprietății fonciare în Moldova. Pământul gospod*, ambele publicate în volumul omagial dedicat lui D. A. Sturdza, respectiv studiul celui din urmă despre *Adopțiune în vechiul nostru drept*

Alături de numele și contribuțiile juriștilor pomeniți mai sus, în istoriografia interbelică cu privire la proprietate își găsesc un loc bine meritat și istoricii vremii, care s-au remarcat fie prin studii speciale, fie prin lucrări generale de istoria instituțiilor (Nicolae Iorga, Ilie Minea, Ștefan Meteș, I. Lupaș, Aurel V. Sava, Const. C. Giurescu, Gheorghe I. Brătianu, Marcel Émerit, George D. Florescu etc.). La loc de frunte se cuvine, desigur, a fi amintit Nicolae Iorga cu ale sale volume de *Anciens documents de droit roumain* (I-II, Paris-București, 1930-1931) prefațate de un substanțial studiu introductiv intitulat *Brève histoire du droit coutumier roumain*.

După 1944, în condițiile noului regim politic și a noii istoriografii materialiste promovată de acesta, reținem pentru istorici și juriști atât continuarea preocupărilor mai vechi, devenite într-un fel tradiționale, cât și interesul pentru publicarea în ediții critice a izvoarelor juridice, inclusiv a celor privitoare la istoricul proprietății din țara noastră. Cât despre tipurile acesteia, în atenția cercetătorilor a stat, mai cu seamă în primele două decenii, proprietatea colectivă asupra pământului, altfel spus interesul pentru obștea sătească sau țărănească.

În paralel cu munca istoricilor, juriștii specialiști în istoria dreptului au desfășurat o susținută activitate în cadrul colectivelor catedrelor de istoria statului și dreptului de la universitățile din București, Iași și Cluj, făcând posibilă apariția unor cursuri și manuale, precum *Cursul de istoria dreptului românesc* (București, 1948) al lui Gheorghe Cronț, *Istoria statului și dreptului*, I, (București, 1957) de Vladimir Hanga, *Istoria statului și dreptului românesc* (București, 1976) de D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului român*, I, (București, 1978) de E. Cernea etc. Tot acum a fost întocmită antologia de izvoare juridice medievale publicate de Șt. Pascu și Vl. Hanga sub numele de *Crestomație pentru studiul istoriei statului*

și dreptului, II-III (București, 1958-1963), antologie ce cuprinde capitole substanțiale și despre proprietate.

La toate aceste realizări remarcabile ale școlii juridice de istoria dreptului se cuvin amintite, în legătură cu problematica proprietății, și câteva din studiile ultimilor ani datorate istoricilor. Cu privire la proprietatea domnească reținem lucrarea lui Ion Donat despre *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec.XIV-XVI)* (București, 1996, 246p.) și seria contribuțiilor mai noi ale lui Ioan Scripcariuc despre *Proprietatea domnească în organizarea ținutului Suceava*, Iolanda Țighiliiu cu *Detalii privind domeniul lui Constantin Brâncoveanu voievod*, Angela Popovici despre *Evoluția domeniului domnesc în arealele ținuturilor Orhei, Lăpușna, Soroca (secolele XV-XVII)*, Daniel Ciobanu despre *Forme de proprietate în ținutul Romanului: domeniul domnesc* etc.

Proprietatea boierească, chestiunea imunităților feudale și strâns legat de acestea relațiile sociale au stat și acestea în atenția cercetătorilor istorici.

În atenția istoricilor a stat și problematica domeniilor ecleziastice, ale bisericii catolice în Transilvania, respectiv a celei ortodoxe în Țara Românească și Moldova

Problema moștenirilor și a testamentelor a polarizat de asemenea preocupările istoricilor. În acest sens amintim studiile Liliei Zabolotnaia despre *Dreptul femeilor la proprietate și moștenire în Moldova medievală*, respectiv cel despre *Unele considerente asupra testamentului Mariei Cheajna, fiica lui Ștefan cel Mare*, la care am adăuga diatele muntenești publicate de Violeta Barbu, studierea testamentelor familiei Blaș de către Elena Nichita sau a celor nobiliare și secuiești din Transilvania de către Tüdös S. Kinga.

Toate aceste titluri enumerate, fie și cu caracter selectiv, ilustrează bogăția istoriografiei ultimelor decenii în privința istoriei proprietății iar contribuțiile cercetătorilor juriști și istorici dovedesc marele interes și preocuparea pentru acest însemnat subiect istorico-juridic. Se poate spune că tratarea subiectului, ajuns în atenția istoricilor și juriștilor încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, s-a resimțit constant de pe urma concepțiilor vremii despre proprietate și a urmat îndeaproape evoluția practicilor de reformare a acesteia, începând cu legea rurală din 1864 a lui Al. I. Cuza, continuând cu reforma agrară din 1921 și cu procesul colectivizării satelor.

Partea II – „Izvoare și metodologie privind istoria proprietății”

Izvoarele diplomatice constituie, alături de izvoarele juridice, categoria de izvoare cea mai importantă pentru reconstituirea instituției proprietății și a evoluției acesteia până la mijlocul secolului al XIX-lea, mai precis până la opera de codificare modernă realizată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, respectiv până la inaugurarea, în anul 1867, a dualismului austro-ungar.

În izvoarele documentare găsim înscrise în primul rând diplomele donaționale nobiliare și boierești, sau cele acordate unor instituții și persoane ecleziastice - care constituie acte privilegiale cu caracter privat, însoțite de imunități - dar și acte de transmitere a moșiei de la un stăpân la altul, acte cuprinzând convenții, cum ar fi zălogirea, schimbul, vânzarea și cumpărarea de moșii, dăruirea acestora prin testament etc.

Datorită acestei bogății și mari diversități de informații utile pentru cunoașterea sistemului proprietății de altădată, informații cuprinse în miile de documente păstrate, se înțelege de la sine valoarea investigațiilor întreprinse de generațiile de istorici în marile arhive și așezăminte culturale, în biblioteci și colecții ale muzeelor din țară și străinătate care au descoperit și au oferit spre editare mii de documente emise de personalul cancelariilor Țării Românești, Moldovei și regatului Ungariei, ulterior a Transilvaniei princiare.

În acest sens, am aminti că pentru Transilvania cele dintâi preocupări de adunare a izvoarelor documentare au apărut în perioada iluministă, impunându-se a fi nominalizate culegerile rămase în manuscris ale unor erudiți din Ungaria precum Ștefan Katona, George Pray, Daniel Cornides și alții. Pentru istoria românilor, alături de aceste inițiative, am înregistra numele și activitatea istoricului Gheorghe Șincai cu a sa colecție impunătoare de izvoare documentare și narative intitulată *Rerum spectantium*, rezultată în urma investigațiilor sale întreprinse, pe timpul studiilor, în bibliotecile și arhivele de la Roma, Viena și Pesta.

Odată cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceste preocupări se intensifică și duc la apariția primei mari colecții documentare tipărite datorată lui George Fejér și intitulată *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (Buda, 1829-1844) care cuprinde practic, în cele 43 de volume, toate documentele medievale cunoscute la data apariției lucrării. Printre acestea cele mai multe constituie acte de danie sau reconfirmări de dăruiri mai vechi, care ne interesează în mod deosebit pentru că reglementează regimul juridic al proprietății donative. Pentru Transilvania, seria actelor editate de Fejér a fost mult îmbogățită de colecția manuscrisă, cunoscută sub numele de *Diplomatarium Transilvanicum*, a lui Iosif Kemény și, în privința românilor, prin publicațiile lui Timotei Cipariu.

În timp ce pentru Transilvania efortul și rezultatele muncii istoricilor și juriștilor au evoluat în direcția arătată, pentru țara Moldovei de la răsărit de Carpați documentele emise de cancelaria domnească sau provenite de la diferite persoane private (dintre boieri, orășeni, negustori etc.) au fost strânse și publicate, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, de către Theodor Codrescu¹, editorul unei colecții intitulată *Uricariul*, I-XXV, Iași, 1852-1895. Acest corpus documentar cuprinde o mare bogăție și varietate de acte – hrisoave, urice, ispisoace, diate, anaforale domnești etc. – care privesc o îndelungată perioadă din istoria Moldovei, sfârșitul sec. al XIV-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea, și sunt de o mare utilitate istoriei proprietății și a diverselor instituții conexe acesteia.

În timp ce pentru trecutul Moldovei, prin activitatea editorială de la Iași a lui Th. Codrescu și Gheorghe Ghibănescu, se realiza o preocupare sistematică de a alcătui un corpus documentar, pentru Țara Românească un asemenea demers și efort lipseau istoricilor din București. Aici inițiativele mai vechi datorate revistelor *Magazin istoric pentru Dacia*, respectiv *Archivei istorice a României* (I-III, 1864-1867), ultima apărută prin îngrijirea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, nu au reușit să se ridice și să se materializeze la nivelul unui corpus general documentar. Rămâne semnificativ în această privință și volumul lui August Pessiakov, *Acte și notițe istorice (1546-1761)* (Craiova, 1908).

După cum era de așteptat, documentele privitoare la Țara Românească cuprind, la fel cu cele moldovene, date extrem de bogate despre daniile pe seama boierimii și a instituțiilor ecleziastice, în special a mănăstirilor. Sunt riguros stipulate drepturile și obligațiile beneficiarilor, fiind precizate totodată diverse caracteristici ale tipurilor de proprietate, precum și o serie de instituții adiacente proprietății în legătură cu schimbul, zălogirea, vânzarea, înfrățirea, protimisul, testarea, etc. Cu aceste realizări ale deceniilor interbelice se încheia practic o nouă etapă a activității editoriale de documente și izvoare juridice privitoare la istoria națională. Meritul acestui efort impunător a fost acela de a pune la îndemâna istoricilor și cercetătorilor juriști sute de documente inedite care să îngăduie o mai corectă și profundă cunoaștere a trecutului istoric în toate compartimentele sale, inclusiv în cel al istoriei instituționale și proprietății. Se poate spune că odată cu sporirea considerabilă a numărului de documente publicate au crescut în aceeași măsură și dificultățile orientării și documentării specialiștilor în anumite probleme, de unde și nevoia, dar și posibilitatea, realizării unui

corpus național de documente interne, comparabil cu ale altor istoriografii cu tradiție din marile state europene.

Pentru o justă și corectă înțelegere a evoluției și particularităților dreptului de proprietate medievală din Țara Românească și Moldova este necesară cunoașterea lui *jus valachicum*, a dreptului bizantin și studierea raporturilor româno-bizantine, în timp ce pentru Transilvania trebuie bine cunoscut dreptul regatului, completat cu elemente ale dreptului apusean (inclusiv canonic) și ale celui cutumiar maghiar. La fel, pentru codificările dreptului de proprietate în epoca modernă sunt necesare cunoștințe de drept roman, de drept natural și, evident, utilizarea principalelor coduri europene, precum Codul Napoleonian, Codul civil austriac etc. Ar mai fi de adăugat că nu pot fi ignorate nici unele cunoștințe de etnologie juridică.

Istoria proprietății și a dreptului de proprietate funciară trebuie tratată în strânsă legătură atât cu situația juridică a țăranilor dependenți (rumâni, vecini, clăcași sau iobagi) și cu obligațiile acestora față de stăpânii boieri și nobili (prestate în schimbul dreptului de folosință asupra pământului), cât și cu imunitatea feudală și justiția penală a vremii. Se impune, de asemenea, raportarea instituției proprietății la alte instituții medievale ale statului și ale dreptului privat. Pentru surprinderea caracteristicilor instituției proprietății este necesar ca studiul analitic să fie întreprins din perspectivă istorică și prin corelare cu dreptul familiei, cu privilegiul masculinității etc.

Partea III – „Moduri de dobândire ale proprietății în trecutul românesc”

În Țările Române, titlurile juridice de dobândire a proprietății feudale erau în număr de patru: 1) moștenirea legală, 2) dania domnească în Țara Românească și Moldova, respectiv regală și princiară în Transilvania, 3) diferitele acte juridice încheiate între vii sau *inter vivos* (vânzare-cumpărare, schimb, donații private etc.) și testamentele, precum și 4) desțelenirile sau lăzuirea pământurilor necultivate.

Primele patru titluri formează categoria mijloacelor derivate de dobândire a proprietății, iar ultimul constituie un mijloc originar de dobândire a dreptului de proprietate.

PROPRIETATEA MOȘTENITĂ

Proprietatea moștenită este proprietatea dobândită de la moși-strămoși, mai veche decât statul, proprietate pe care domnul sau regele țării o recunoaște și care își trage originea dintr-o epocă anterioară întemeierii statelor medievale, adică înainte de cucerirea maghiară a Transilvaniei în secolele XI-XII, respectiv secolul al XIV-lea, de când avem constituite Țara Românească și Moldova.

Încă din epoca prestatalității, în care vechea obște gentilică se transformă treptat într-o obște teritorială, elementele înstărite din sânul comunității caută să dobândească o suprafață de pământ cât mai mare, dând astfel naștere proprietății familiale, care va fi transmisă apoi din generație în generație.

Documentele amintesc de nenumărate asemenea cazuri, în care proprietarii alcătuiesc grupuri legate prin rudenie de sânge, coborâtori din același strămoș comun. Această proprietate era denumită adesea cu numele de familie a moșului întemeietor de sat și pe care îl purtau și urmașii. Urmașii moșului trăiesc de cele mai multe ori în indiviziune, fiecare având drept la o cotă parte aritmetică din pământul strămoșesc, în raport cu gradul de rudenie față de strămoșul comun; ei puteau oricând să ceară ieșirea din indiviziune sau să facă unele tranzacții cu partea ce li se cuvenea din moșie (vânzări, zalogiri, donații etc.). În cazul în care coborâtorii strămoșului comun trăiesc în indiviziune, proprietatea moștenită se numește proprietate devălmașă și acest mod de stăpânire poate dura diferit, de la un stăpân la altul. Aceasta este proprietatea moștenită, numită *ocină*, *baștină* sau *deadină* în Țara Românească și

Moldova iar în regatul Ungariei este numită *proprietate de sălaş*, derivată din ocuparea teritoriului prin descălecat (*descensus*).

În privința ilustrării moșiilor boierești de moștenire, cele mai vechi și mai clare exemple le avem din documentele Moldovei lui Alexandru cel Bun. Astfel, domnitorul întărește, la 28 ianuarie 1409, panului (adică boierului) Giurgiu Ungureanul, pentru dreaptă și credincioasă slujbă, mai multe sate în părțile Bacăului pe care le avea de moștenire și pe care urma să le stăpânească de acum cu titlu de uric.

Am reține și câteva dintre actele emise în cancelaria lui Ștefan cel Mare, precum hrisovul din 20 octombrie 1469 prin care domnul întărea panului (boierului) Toader Zvâștală și surorilor sale (Stana, Marena și Marușca) o împărțire frățească de sate de moștenire și în același timp acordarea pe viitor a titlului de uric pentru stăpânirea lor.

Dobândirea proprietății boierești prin moștenire o putem surprinde și în numeroase hrisoave și porunci domnești din Țara Românească din secolele al XV-lea și al XVI-lea, emise de cancelaria țării în urma solicitării de unii boieri a întăririi stăpânirilor mai vechi asupra ocinelor sau, ca urmare, a încheierii unor procese câștigate.

Din toate aceste acte ilustrative din Țara Românească rezultă că pentru întărirea proprietății boierești dobândită pe cale de moștenire era nevoie de o poruncă domnească, ceea ce presupune existența și recunoașterea aceluia *dominium eminens* al domniei exercitat asupra întregului pământ al țării. Ca o deosebire față de actele mai sus enumerate din Moldova, în cele din Țara Românească lipsește participarea fiicelor la moștenirea funciară părintească, ele fiind, după câte se știe, recompensate în bani, scule sau alte bunuri mișcătoare pentru partea lor de moștenire.

În documentele din Transilvania moșia de moștenire (*possessio hereditaria*) este consemnată frecvent cu ocazia vânzărilor de moșii, a ieșirilor din devălmășie, a proceselor legate de cotropiri de moșii, a zălogirilor de moșii sau a împărțirii acestora între frați.

Și în perioada secolelor XVII-XIX moștenirea legală constituia un mijloc juridic de dobândire a proprietății care se realiza în urma decesului unei persoane de care cel care o dobânda era legat prin rudenie de sânge. Cât privește terminologia acestei proprietăți de moștenire, ea a rămas neschimbată, fiind denumită ca și mai înainte, *possessio hereditaria* în Transilvania, respectiv *ocină*, *baștină*, *deadină* sau simplu *moșie* în Țara Românească și Moldova, subliniindu-se prin aceasta faptul că ea era dobândită de la moși-strămoși, că avea un caracter patrimonial.

Modul de dobândire a proprietății prin moștenire a rămas neschimbat în dreptul obișnuit din această epocă din Moldova și Țara Românească și, se poate spune, că prin moștenire putea fi dobândită atât o proprietate boierească, cât și una liber țărănească, adică moșnenească sau răzășească. Odată cu apariția proprietății donative, condiționată de slujbă către rege sau domnie, proprietatea dobândită prin moștenire, în cazul țărănilor și în opoziție cu cea dintâi, nu numai că este desemnată prin aceiași termeni de *ocină* sau *baștină* (însemnând proprietatea dobândită prin moștenire de la tată sau de la moș), dar de regulă este devălmășă. Titularii acesteia aveau din hotarul comun al satului o cotă parte, calculată în funcție de gradul de rudenie față de strămoșul comun, ce purta diferite denumiri, precum *jireabii*, *pământ*, *trup*, *cut*, *pricutcami*, *ciast* etc.

În concluzie, se poate spune că proprietatea moștenită este proprietatea dobândită de la părinți sau de la alte rude în temeiul legii; din punctul de vedere al formei de stăpânire, ea putea fi stăpânită individual sau în devălmășie (indiviziune).

PROPRIETATEA DONATIVĂ

Un alt mod de dobândire a proprietății boierești sau nobiliare este *dania domnească* sau *regească*, adică actul de concedare a unor moșii de către domnul Țării Românești sau al

Moldovei, respectiv de regele Ungariei și, mai apoi, de principele Transilvaniei, aceluia care s-au arătat de folos în treburile interne și externe ale țării. Aceasta este proprietatea *donativă* sau *condiționată*, cum se mai numește, deoarece este atribuită pentru anumite slujbe prestate și în vederea altor asemenea slujbe ce urmau a fi prestate în viitor.

Aceste slujbe au fost de cele mai multe ori slujbe militare, prestate regelui sau domnului pe câmpul de luptă pentru apărarea țării sau pentru înfrângerea unor mișcări de opoziție politică. Alteori slujbele aduse șefului statului, și răsplătite prin daniile de moșii, puteau fi și în domeniul diplomației (îndeplinirea cu succes a unor solii), a altor servicii publice sau chiar personale (salvarea regelui de la o moarte rușinoasă la o vânătoare în pădurile Maramureșului etc.).

Dania domnească, ca și cea regală, nu era totdeauna o transmitere de proprietate de la domn la feudal, ci și acordarea unui privilegiu asupra unei proprietăți stăpânite anterior de către titular, fără privilegiu.

Daniile erau făcute atât boierilor sau nobililor, cât și bisericii, adică instituțiilor ecleziastice mănăstirești, episcopale, arhiepiscopale sau mitropolitane, din țară și din afara țării.

Se știe că în toate statele feudale, inclusiv în cele de la noi, regele sau domnitorul avea un drept de proprietate supremă (*dominium eminens*) asupra întregului pământ al țării, drept care s-a manifestat în epocă printr-o serie întreagă de prerogative. Una dintre acestea, în fapt cea mai importantă, era dreptul de a face daniile de moșii și sate pe care regele sau domnul le acorda, din domeniul regal sau domnesc, oamenilor săi de credință pentru săvârșirea diferitelor slujbe. În acest sens s-au păstrat numeroase *hrisoave* sau *cărți domnești și regale* prin care domnul (regele, principele) a dăruit moșii cu sate și părți de sate slujitorilor săi credincioși și merituoși.

Ulterior daniile din domeniul domnesc sunt tot mai rare, ajungându-se la înstrăinarea de părți din ocoalele târgurilor, eventual domnul primind și o sumă de bani sau lucruri de valoare în schimbul daniei acordate.

Cât privește practica daniilor de moșii în Țara Românească avem informații, adevărat fragmentare și ulterioare, despre existența acesteia încă din timpul domniei lui Nicolae Alexandru, pe la anii 1351-1352. Este cazul dăruirii satului Bădești bisericii din Câmpulung, actul de danie păstrându-se într-un transumpt din 1618.

Danii pe seama boierilor pentru slujbele lor credincioase apar ceva mai târziu în documente, anume pe timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Astfel, într-un hrisov domnesc din 20 iulie 1400 erau dăruți boierii Micul și Stoia din Țara Făgărașului cu jumătate din satul Mândra din aceleași părți ardelen.

Actele domnești de danie sunt numeroase pe parcursul secolului al XV-lea, dintre care am aminti pe cel din 13 iulie 1482 prin care Vlad Călugărul întărește boierului Roman și fraților săi o parte din satul Micești, bun dobândit de înaintași prin slujba prestată antecesorului Basarab cel Tânăr.

La fel cu situația din Moldova, și în Țara Românească nu lipsește dărnicia domnitorilor pentru înzestrarea cu moșii a locașurilor sfinte. Astfel, Radu cel Mare, cunoscut reformator al vieții monahale din țară, printr-un act datat în anii 1495-1505, dăruiește mănăstirii Tismana mai multe sate.

În secolul al XVII-lea, în Țara Românească, în condițiile în care din cauza fiscalității excesive o parte din moșneni ajung să-și vândă ocinele, acestea sunt adesea cumpărate și de domnie care, apoi, le dăruiește unora din dregători drept răsplătă pentru slujbele lor. Astfel avem actul din 14 iunie 1618 prin care boierii țării întăresc un sat cumpărat și dăruit de domnul Radu Șerban lui Radu logofăt pentru slujbă credincioasă, parese într-o solie.

Așadar, se poate spune că în Țara Românească, la fel cu Moldova, întâlnim în acte aceeași practică domnească a daniilor de sate și părți de sate pe seama boierilor sau a

locașurilor sfinte, cu deosebirea că în prima dintre țări unele dintre daniile sunt pe timp limitat atât pentru boieri, cât și pentru mănăstiri.

În cazul daniilor de moșii din Transilvania, spre deosebire de Moldova și Țara Românească, avem posibilitatea să surprindem practica regală așa cum apare ea atât în dreptul obișnuit, cât și în reglementările încorporate în dreptul scris al regatului.

Practica daniilor fiind una vitală în sistemul de privilegii al vremii, era de așteptat să-și găsească locul și în reglementările juridice, inclusiv în decretele regale și în hotărârile dietale, precum cele incluse în *Tripartitum*-ul lui Werböczy.

În societatea feudală de la noi, proprietatea donativă sau condiționată a ajuns, în urma dăruirilor repetate ale domnilor și regilor (respectiv a principilor), să devină cea mai răspândită.

PROPRIETATEA DOBÂNDITĂ PRIN ÎNCHEIEREA DE ACTE JURIDICE

Un al treilea mod de dobândire a proprietății pe cale derivată sunt diferitele *acte juridice* încheiate între persoane particulare, fie între vii (*inter vivos*), fie pentru cauză de moarte (*mortis causa*). Primei categorii aparțin actele de vânzare-cumpărare (*zapis*), de schimb, de donație etc., iar din a doua categorie *testamentele* sau *diatele*, fie orale, fie scrise.

Dobândirea proprietății se putea face pe cale de cumpărare, așa cum rezultă din mai multe *zapis* păstrate atât din Moldova, cât și din Țara Românească sau Transilvania.

Acte de vânzare de moșii avem numeroase și din Transilvania. Astfel, capitlul din Cenad întărea, la 1 august 1330, vânzarea moșiei Gyous de către comitele Zemlek, Andrei și Dumbou magistrului Emeric.

Pe baza acestor acte de vânzare se pot trage câteva concluzii. Ca și în dreptul roman, vânzarea era în dreptul feudal din Țările Române o învoială prin care vânzătorul transfera cumpărătorului stăpânirea perpetuă a unui lucru, în schimbul unui preț. Spre deosebire de societatea romană, în cea românească din Evul Mediu vânzarea a căpătat caracteristici specifice.

Normele juridice privitoare la vânzări le găsim în obiceiul pământului și în parte în pravile. Vânzarea pământurilor presupunea moșii, sate sau părți de sate etc. aflate frecvent în devălmășie, de unde și reglementarea vânzării cotelor părți din acestea care se puteau „alege” ulterior. Mai târziu, *Sobornicescul hrisov* din 1785 a impus ca ieșirea din indiviziune să preceadă vânzarea. Dacă prețul de cumpărare era inițial în bani sau în natură, treptat s-a impus tot mai mult tranzacția în bani, încât *Codul Calimach* a admis că vânzarea putea avea un preț în bani și în lucruri cel mult în părți egale.

În legătură cu capacitatea și consimțământul vânzătorului, normele au fost specifice societății feudale. Altfel spus funcționa dreptul de preemțiune sau de protimis al rudelor sau, în anumite situații, al megieșilor. Ca o garanție că vânzarea a fost adusă la cunoștința interesaților de drept și ca o dovadă a condițiilor vânzării, aceasta trebuia, când avea ca obiect pământul, să se încheie față de martori și să se întocmească un *zapis*. Această regulă s-a fixat prin obicei mult mai devreme în Transilvania decât în Moldova și Țara Românească, unde, din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a ajuns să fie prevăzută și în pravile sau codurile de legi, organizându-se corespunzător o publicitate oficială.

În afara de vânzare, un alt titlu de dobândire a proprietății prin acte juridice private întocmite între vii (*inter vivos*) era dania. Din Moldova lui Ștefan cel Mare avem, spre exemplificare, o danie boierească întărită de acest domn la 5 iunie 1472.

Din voievodatul Transilvaniei putem aduce numeroase cazuri de daniile private, printre care și cea a comitelui Nicolae, care a dăruit rudei sale, magistrul Petru, casa sa din Cisnădie cu toate folosințele și cele ce țineau de ea.

Acest tip de danie a apărut din grija de a dispune de avere în timpul vieții, în cazurile de mai sus, în favoarea unei rude căreia i se dă mai mult decât era în obicei. Asemenea danii s-au impus pe măsură ce s-a consolidat proprietatea privată și s-a individualizat stăpânirea șefului familiei. Biserica a sprijinit această practică, bazându-se pe dreptul roman și romano-bizantin, cu toată rezistența rudelor sau a obștii în cazul țăranilor devălmași. Interesul și poziția bisericii se explică prin scopul de a dobândi, pe această cale, bunuri de la credincioși.

Dobândirea proprietății se putea realiza și prin încheierea de acte juridice între particulari pentru cauză de moarte (*mortis causa*). Este vorba de *testament* sau în terminologia veche românească de *diată* sau *adiată*. Practica este ceva mai nouă în societatea feudală, deoarece potrivit obiceiului obștilor țărănești, moștenirea folosinței pământului, care era un bun comun, se făcea după norme determinate de genealogia familiei

Despre succesiunea testamentară dispunem de bogate și substanțiale contribuții, precum și despre rolul pe care l-au avut clericii în redactarea diatelor sau a testamentelor.

PROPRIETATEA ORIGINARĂ, DOBÂNDITĂ PRIN MUNCĂ

Ca titlu originar de dobândire a proprietății poate fi socotită munca pământului, mai precis deștelenirea sau lăzuirea terenurilor nelucrate și nestăpânite de nimeni. Din unele documente se vede că domnul sau regele confirmă stăpânirea asupra curăturilor, ceea ce ar putea da impresia că tot dania ar fi izvorul dreptului de proprietate. Dar accentul pus asupra lăzuirii în sine, ne îndreptățește să considerăm că deștelenirea constituie un titlu aparte de dobândire a proprietății. Concluzia se impune cu atât mai mult, cu cât confirmarea domnească este solicitată adesea și pentru stăpânirea pământurilor dobândite prin moștenire, ceea ce, evident, nu înlătură succesiunii calitatea de titlu achizitiv de proprietate.

Dobândirea proprietății prin muncă în Evul mediu se leagă în primul rând de *curătură*. Aceasta în trecutul Țărilor Române, ca de altfel în al tuturor statelor medievale europene, a avut un rol primordial în extinderea constantă a zonelor de culturi agricole. Curătura a fost rezultatul muncilor de defrișare care au început din inițiativa individuală a țăranilor și s-a transformat, cu timpul, într-o operație sistematică dusă sub îndrumarea stăpânilor de moșii. Actele domnești surprind de timpuriu practicile de deștelenire. Astfel, în Moldova urmașilor lui Alexandru cel Bun, voievozii Ilie și Ștefan întăreau, la 15 iulie 1439, lui Ivan Stângaciul un sat pe Racova. Curăturile constituiau bunuri private, care puteau forma obiectul diverselor acte juridice: vânzări, moșteniri, arendări, danii etc.

Cu toate transformările și înnoirile pe care le suferă, până la mijlocul secolului al XIX-lea, societatea de pe teritoriul țării noastre, practic marea proprietate boierească și nobiliară își păstrează caracterul său feudal, adică condiționat, cu toate că titularii ei o doresc una completă, absolută, similară celeia din dreptul roman.

Partea IV–, „Tipuri de proprietate după persoana titularului”

Proprietatea domnească în perioada medievală și premodernă cuprindea atât domeniul personal al domnului (respectiv al regelui, mai apoi al principelui în Transilvania), cât și al domniei (respectiv al Statului), ca insituție, deoarece multe secole la rând nu se făcea deosebire între drepturile personale ale domnului și drepturile domniei, respectiv ale regelui și regalității. Toate veniturile de pe aceste domenii erau folosite pentru nevoile statului, care se confundau cu interesele personale ale domnului sau ale regelui.

Proprietatea boierească sau nobiliară aparținea feudalilor laici și era foarte deosebită ca întindere de la familie la familie.

Proprietatea bisericească aparținea instituțiilor ecleziastice: episcopiiilor și mănăstirilor. În Transilvania, episcopiile catolice și capitlurile acestora (Cenad, Alba-Iulia și mai ales Oradea), la care am adăuga și conventul de la Cluj-Mănăștur, posedau domenii foarte întinse, pe când domeniile mănăstirilor catolice erau modeste ca întindere. Odată cu succesul Reformei religioase din secolul al XVI-lea, aceste domenii ecleziastice au trecut prin secularizare în proprietatea statului, adică a principelui. Indiferent dacă era vorba de "proprietatea" domnească, boierească, mănăstirească, domeniu feudal era format din două părți: o parte, redusă ca proporții în secolele XIV-XVI, pusă în valoare de țărani dependenți pe baza muncii prestată sub formă de robotă sau clacă; o altă parte, formată din vetrele satelor, terenuri agricole aflate în posesia țăranilor, pășuni și păduri, care toate constituiau așa-zisul pământ sesional sau urbarial în Transilvania, respectiv delnițele sau jirebiile în Țara Românească și Moldova.

PROPRIETATEA DOMNEASCĂ ȘI REGALĂ (PRINCIARĂ)

Din diferențierea bunurilor nemișcătoare sau imobiliare după titularii dreptului de proprietate rezultă mai multe categorii de proprietate, dintre care reținem înainte de toate proprietatea domnească din Țara Românească și Moldova, respectiv regală, mai apoi princiară, în Transilvania. De regulă se consideră de către istorici, începând cu Dimitrie Cantemir, că dreptul de stăpânire asupra pământului pe care l-au deținut conducătorii acestor state extracarpătice a îmbrăcat două aspecte diferite. Mai întâi se admite că domnii și regii (principii) ar fi exercitat o stăpânire superioară asupra întregului teritoriu al țării, dominiul eminent (*dominium eminens*), înțeles ca o stăpânire suprapusă, care făcea din suveran originea oricărui drept de proprietate, un fel de proprietar suprem al pământului țării; iar în al doilea rând se știe că suveranii țineau în stăpânire directă, la fel ca ceilalți feudali ai țării, un număr de pământuri și ape, de sate și chiar de târguri, care constituiau domeniul domnesc propriu-zis.

Întinderea acestui tip de proprietate funciară, în fiecare dintre cazuri, era una apreciabilă și relativ de mare diversitate, cuprinzând inițial terenurile neintrate în proprietate individuală țărănească sau boierească (nobilă), terenuri care în timp, pe măsura evoluției societății feudale, s-au restrâns ca suprafață, consecință directă a practicilor donative promovate de conducătorii statului, domni sau regi.

Toate aceste pământuri constituiau proprietatea monarhului, din care erau făcute donații pentru diverse fapte particularilor credincioși și unor persoane morale (comunități monastice etc.), donații care au atras după sine diminuarea treptată a domeniului domnesc sau regal.

În alt plan, subliniem faptul că atât domnul în Țara Românească și Moldova, cât și regele, mai apoi principele, în Transilvania aveau un drept de stăpânire superioară asupra întregului pământ al țării, așa-numitul drept de *dominium eminens*. Acesta era un drept real asupra întregii proprietăți feudale din țară, deținut de domn în calitatea lui de senior al întregului pământ, drept suprapus celorlalte forme de proprietate feudală subordonate, existente asupra aceleiași porțiuni de pământ.

Trebuie să mai spunem că în unele acte păstrate întâlnim acordarea confirmării domnești și pentru stăpânirea proprietăților de moștenire sau alodiale. Este de presupus că această confirmare era solicitată de stăpânii alodiali, atunci când doreau să dobândească privilegiul imunității pentru pământul lor, care astfel deveneau proprietari feudali propriu-zis, bucurându-se de toate avantajele pe care le oferea un asemenea statut al moșiei. Aceste foloase și avantaje credem că sunt în măsură să explice și transformarea, în perioada de început a statului, a proprietăților alodiale în beneficii sau stăpâniri feudale.

O altă instituție care ținea de aceeași prerogativă seniorială componentă a lui *dominium eminens* ar fi *darea calului*, care consta în dăruirea către domn a unui cal de către

părțile care încheiau acte juridice privitoare la proprietate: vânzări, schimburi, înfrățiri etc. Într-un fel, darea calului în Țările Române poate fi comparată cu suma de bani pe care vasalul în Occident era obligat să o plătească seniorului său pentru a-și putea vinde feudul. În conformitate cu normele dreptului feudal din Europa Apuseană, se știe că feudul revenea, în anumite condiții, în patrimoniul seniorului. Un asemenea caz, în care drepturile de proprietate supremă reveneau la senior, avem în situația decesului vasalului fără moștenitori. Astfel, feudul revenea definitiv seniorului, în virtutea drepturilor sale de proprietar suprem (*droit de réversion* în franceză, *Heimfallsrecht* în germană), stare de lucruri pe care o regăsim, evident într-o formă specifică, și în dreptul feudal românesc. Acestea sunt cazurile în care domnul țării devenea proprietarul pământurilor (moșiilor) supușilor săi morți fără urmași, indiferent dacă moșia căzută în desherență avea un caracter alodial sau donativ.

Legat de acest aspect al proprietății, anume succesiunea proprietății donative, ar fi de semnalat în Țara Românească existența unei instituții specifice, numită în documente *prădalică*. Cum aici, din a doua jumătate a secolului al XV-lea, în urma evoluției stăpânirii funciare boierești, avem deja realizată ereditatea beneficiului, era de așteptat ca odată cu moartea deținătorului de beneficiu, al beneficiarului, lipsit de moștenitori în linie bărbătească directă, îndeplinirea obligațiilor militare legate de beneficiu să nu mai poată fi realizată și, prin urmare, bunul trebuia să se întoarcă la domn, în calitatea lui de senior. Cu toate acestea, încercarea de a păstra beneficiul în familie era atât de puternică, încât practica dreptului cutumiar a dat naștere instituției *prădalice*, în baza căreia beneficiul continua să rămână mai departe în aceeași familie lovită de desherență masculină.

Cât privește Moldova, o instituție cu asemenea denumire nu se întâlnește în acte, dar într-un document din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, rezultă, în cazul decesului fără moștenitori a titularului beneficiului domnesc, că era nevoie de acordul domnului pentru ca moșia să treacă la alte persoane. Cu alte cuvinte, funcționa și în Moldova o instituție asemănătoare *prădalice*, fără a fi însă denumită astfel. Raritatea ei aici s-ar datora, printre altele, și faptului că în Moldova succesiunea se împărțea deopotrivă fiilor și fiicelor, nefiind cunoscut privilegiul masculinității, încât pentru succesiunea fetelor nu mai era nevoie de o încuviințare specială din partea domnului.

Așadar, *dominium eminens* ar fi dreptul de stăpânire al suveranului (domn sau rege) asupra întregului fond funciar al țării, o stăpânire care se suprapune tuturor celorlalte stăpâniri funciare, indiferent de natura lor, în sensul că pot fi ereditare, primite ca danie de la domn sau cumpărate.

Cât privește domeniul domnesc propriu-zis, cel puțin pentru situația din Țara Românească, dispunem de o cercetare fundamentală, sistematică și complexă datorată lui Ioan Donat.

Din păcate, pentru evoluția domeniului domnesc din Țara Românească în secolele XVII-XIX nu dispunem de contribuții sistematice și substanțiale de sinteză, cunoscându-se doar aspecte izolate pe baza unor documente publicate în mod răzleț.

Cât privește studiul domeniului domnesc din Moldova, despre acesta nu dispunem de contribuții istoriografice comparabile cu cele privitoare la Țara Românească. Cu toate acestea nu se poate spune că problematica a rămas cu totul în afara preocupărilor istoricilor moldoveni, dovadă seria de studii care au fost publicate de-a lungul timpului, începând cu analiza, pe baza unui șir de donații domnești din perioada anilor 1374-1801, a lui Ioan Tanoviceanu despre *Formațiunea proprietății fonciare în Moldova. Pământul gospod.*

Întrucâtva o situație similară cu cea din Moldova, din punct de vedere istoriografic, avem și în Transilvania în privința cercetării și elucidării problemelor privitoare la domeniul regal, mai apoi princiar. Despre întinderea și evoluția acestuia nu dispunem până în prezent de o lucrare specială și cuprinzătoare, chestiunea fiind abordată colateral, în cadrul investigațiilor altor aspecte ale dezvoltării structurilor politice și, în general, sociale ale societății feudale

transilvane.

Întreg domeniul princiar, odată cu instaurarea stăpânirii Habsburgice în Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea, a ajuns unul al împăratului, constituind până în epoca dualistă o însemnată sursă de venituri ale erariului imperial.

PROPRIETATEA BOIEREASCĂ ȘI NOBILIARĂ

O altă formă de proprietate, considerată după persoana titularului, este proprietatea boierească în Țara Românească și Moldova, respectiv cea nobiliară în Transilvania. În fiecare din cele trei state, acest tip de proprietate se afla în stăpânirea clasei stăpânitoare feudale și putea fi dobândită pe diverse căi, precum moștenirea, dania domnească sau regală (princiară), alte acte juridice, ca vânzări-cumpărări, schimburi de moșii etc., fără a fi exclusă cotropirea silnică acoperită sau nu în forme juridice.

Cât privește proprietatea boierească sau nobiliară de moștenire, la începuturile statului medieval, aceasta era în unele cazuri mai veche decât statul iar deținătorii ei, numiți obișnuit *jupani* la români și *uri* la maghiari, odată cu apariția și practicarea daniilor domnești, respectiv regale însoțite de imunități manifestă interesul pentru transformarea caracterului alodial al acesteia într-unul donativ și imunitar. Faptul se explică prin avantajele pe care le prezenta acest tip nou de stăpânire, condiționată de slujbă militară, dar însoțită, în schimb, de o serie de imunități (fiscale, juridice etc.)

Informațiile despre stăpânirea alodială, străveche și neintrată multă vreme în sistemul proprietății condiționate, sunt extrem de sumare și ne permit mai mult să o gândim decât să o lămurim, tendința sa fiind să dispară pe măsura dezvoltării feudalismului. A fost desemnată sub numele de *ocină*, *deadină* sau *baștină*, subliniindu-se prin aceasta că era dobândită prin moștenire de la tată sau de la moș și nu concedată de domn titularului ei sub anumite condiții.

Cât despre această formă de proprietate, se poate spune că era una fără sarcini, opusă beneficiului și apoi feudului, care au reprezentat inițial dăruiri viagere și cu sarcini. În societatea feudală din cele trei Țări Române ponderea covârșitoare a proprietății boierești și nobiliare a ajuns să fie deținută fără îndoială de stăpânirea funciară condiționată de slujbă militară.

Trecerea de la caracterul viager la cel ereditar al beneficiului, coincide practic cu trecerea de la *beneficiu* la *feud*, proces care s-a desfășurat cu particularități de la țară la țară, putând fi urmărit în linii mari și în Transilvania, Țara Românească și Moldova.

Cât privește terminologia proprietății donative boierești din Țara Românească, cea mai frecventă denumire în hrisoavele domnești este cea de *ohabă*. Cuvântul are un dublu înțeles, anume de “a opri”, de “a interzice” dar și de “a uza”, de “a folosi”, încât este posibilă explicarea îndoitei semnificații a termenului, atât prin imunitate (slujitorilor domnești fiindu-le oprit să intre pe moșia ohabnică pentru adunarea dărilor și ținerea de judecăți), cât și prin proprietate deplină, ereditară și veșnică.

Pentru Moldova, termenul echivalent *ohabei* ar fi cel de *uric*, cu înțelesul de moșie ereditară dobândită prin danie domnească sau numai întărită de domn, uneori cu anumite scutiri, deci având și caracter imunitar. Este adevărat însă că uricul mai poate avea, în funcție de contextul în care apare în documente, și înțelesul de înscris doveditor al dobândirii moșiei, așa cum este cazul într-un act din 28 noiembrie 1399, reprezentând echivalentul *zapisului*, *diressului* sau *cărții* din Țara Românească.

Se cuvine să precizăm că în Moldova, în primele decenii după întemeierea statului și sub influența cancelariei lituaniene, s-a constituit o donație domnească cu caracter specific, drept răsplată pentru fapte de vitejie pe câmpul de luptă, anume *vislujenia*.

Stăpânirea boierească însoțită de imunitate mai poate fi întâlnită uneori în acte și sub numele de *ocină*, cuvând asociat cu cel de *ohabă*.

În Transilvania proprietatea donativă nobiliară, imunitară și ereditară, este desemnată în actele latinești sub numele general de *possessio (data seu donata)*, adică posesie. Ea putea fi, de la caz la caz, moșie de moștenire (*possessio hereditaria*), moșie cumpărată (*possessio empta seu comparata*), zălogită (*impignoraticia*), de schimb (*permutata*) sau putea fi stăpânită în devălmășie (*communis*) etc. Dăruirea moșiilor se făcea de cele mai multe ori pentru slujbe militare și donația era însoțită de imunități mai restrânse sau mai largi și avea caracter perpetuu.

PROPRIETATEA ECLEZIASTICĂ SAU BISERICESCĂ

Este un tip de proprietate foarte bine reprezentat în fiecare dintre cele trei Țări Române în epoca medievală și modernă, fiind o proprietate stăpânită de biserică. Născută prin daniile domnești sau regale, dar și prin numeroase donații particulare boierești și nobiliare, la care ar fi de adăugat unele moșii dobândite prin cumpărare, această proprietate a cunoscut în timp o mare extindere, îngăduind titularilor ei să joace un important rol politic. Astfel, mitropoliții și arhiepiscopii, ca și episcopii și abații (stareții), au putut îndeplini funcții de seamă la curtea domnească și regală, cu deosebire în Sfatul domnesc și Consiliul regal, ca și în cancelaria țării, fiind în măsură să influențeze unele din deciziile de seamă ale domnilor și regilor.

Din punctul de vedere al titularilor, proprietatea funciară ecleziastică a putut aparține, de la caz la caz, mitropoliilor și arhiepiscopiiilor, episcopiiilor, mănăstirilor, unor instituții speciale precum capitlurile și conventurile catolice sau chiar bisericilor parohiale. Ca o caracteristică a moșiilor bisericesti ar fi caracterul lor veșnic și imunitățile lărgite de care s-au bucurat din partea puterii politice, domnii și regii străduindu-se ori de câte ori au avut posibilitatea să înzestreze cu generozitate înalții ierarhi și instituțiile pe care aceștia le păstoreau.

O practică domnească și boierească identică celeia din Moldova întâlnim și în cazul instituțiilor ecleziastice din Țara Românească. Și aici, bisericile și ctitoriile monastice au beneficiat de cele mai vechi și mai numeroase daniile în sate, livezi, mori, bălți cu pește, păduri, venituri vamale și salinare, robi țigani etc. Este suficient să amintim câteva din hrisoavele de danie ale primilor domni ctitori, la care s-au adăugat în timp și inițiative boierești.

Astfel, primul act menționat de la Nicolae Alexandru, databil între 1 septembrie 1351 - 31 august 1352, adică din anul 6860 de la facerea lumii, face referire la dania domnească a satului Bădeștii către biserica din Câmpulung.

Ca urmare a înzestrării cu numeroase daniile în moșii și privilegii, sub titlu de *uric* sau *ohabă*, mănăstirile atât din Moldova, cât și din Țara Românească au ajuns să dobândească o mare importanță economică, devenind un sprijin puternic al domniei.

Evoluția proprietății ecleziastice din Transilvania, odată cu organizarea voievodatului în principat și cu biruința Reformei la mijlocul secolului al XVI-lea, a cunoscut o schimbare esențială, întrucât bunurile bisericii catolice au fost secularizate, adică trecute în proprietatea statului.

Cât privesc proprietățile bisericii ortodoxe din Transilvania și părțile vestice, acestea au fost extrem de modeste ca valoare, constituite în primul rând din bunuri mișcătoare dăruite de credincioși, la care s-au adăugat ajutoarele oferite de domnii români de peste Carpați, din Țara Românească și Moldova.

Se poate concluziona că evoluția proprietății ecleziastice în trecutul Țărilor Române a fost una sinuoasă, cu particularități de la țară la țară, în funcție de dezvoltarea instituției statale dar și a caracterului oficial pe care l-a avut în epocă o anumită religie. Astfel, mult timp biserica ortodoxă în Țara Românească și Moldova, respectiv cea catolică în Transilvania, au fost principalele beneficiare ale daniilor domnești (regale) dar și boierești (nobiliare). În voievodatul Transilvaniei și, în general, în regatul Ungariei biserica ortodoxă nefiind recunoscută oficial, având doar un statut de biserică tolerată, nu a beneficiat de daniile în moșii din partea oficialității. În schimb, în cadrul acestor structuri politice, principala biserică beneficiară a dăruirilor de moșii a fost cea catolică care a reușit să dobândească un impresionant domeniu, pierdut însă odată cu politica de secularizare promovată de principii protestanți.

Cât despre caracterul imunitar al proprietății ecleziastice, fie că a provenit din daniile ale conducătorului statului, fie din cele ale unor particulari, boieri și nobili, el a fost similar cu cel al proprietății boierești-nobiliare, cu deosebirea că în regatul Ungariei, deci și în Transilvania, episcopii aveau obligația să presteze slujbă militară, răspunzând chemării la oaste cu propriile banderii.

PROPRIETATEA ȚĂRĂNEASCĂ LIBERĂ

Alături de formele de proprietate analizate mai sus, toate în esență de proprietate feudală, în societatea noastră medievală a mai existat și *proprietatea țărănească liberă*, perpetuată într-o proporție însemnată mai cu seamă în zona subcarpatică din Țara Românească și în partea de sud și centrală a Moldovei, fără a lipsi nici în Transilvania, în primul rând la secui și sași sau în zona minelor și a ocnelor de sare.

Acest tip de proprietate se numea *moștenească* (moșnenească) în Țara Românească și *răzeșească* în Moldova, fiind una moștenită, desemnată obișnuit prin cuvântul *ocină*, în înțeles de proprietate patrimonială, de la părinți, lipsindu-i caracterul donativ și deținerea condiționată de slujbă militară. Era o proprietate obștească, coborâtorii pretinsului strămoș comun trăind în indiviziune, de unde și denumirea de proprietate devălmașă. Proprietarii devălmași aveau din întreg hotarul comun al satului (din pământ de arătură, fânețe, pășune, pădure, ape etc.) o cotă parte calculată în raport cu gradul de rudenie față de strămoșul comun, porțiune care în acte este numită obișnuit *delniță* în Țara Românească și *jirebie* în Moldova.

În timp, pe măsura dezvoltării societății feudale, proprietatea țărănească liberă s-a restrâns fie datorită unora dintre membrii obștilor sătești înstăriți și ieșiți din devălmășie, care își "stălpesc" stăpânirile proprii, fie prin intrarea silnică în obști a unor străini, boieri în primul rând, în calitate de cumpărători a părților stăpânite de unii codevălmași nevoiași. Cei rămași în indiviziune au format țărănimea liberă proprietară, *moșnenii* în Țara Românească și *răzeșii* în Moldova, țărănime care, ca o caracteristică a istoriei noastre medievale și premoderne, s-a păstrat, comparativ cu alte state, într-o proporție însemnată alături de boierime și țărănimea dependentă (*rumâni* și *vecini*, mai apoi *clăcași*).

Am reține și precizarea că pentru desemnarea țăranilor liberi proprietari, în calitatea lor de stăpâni codevălmași, se mai întâlnește în actele vremii și termenul de *megieș*. Dar, membrii obștilor sătești erau nu numai moștenitori de pământ și stăpâni în devălmășie, ci și oameni liberi, calitate în care ei sunt desemnați în documente sub numele de *judeci*, ca o categorie socială, respectiv de *cnezi* în Țara Românească.

Cât privește moștenirea în obștea sătească, adică moștenirea cu privire la proprietatea funciară moșnenească și răzășească, se poate spune, pe baza actelor de care dispunem, că se

prezintă întrucâtva diferit în Țara Românească față de Moldova. Dacă în Moldova fetele și băieții moșteneau pământul părintesc frățește, adică în părți egale, în Țara Românească existau anume diferențe între surori și frați.

Tot legat de dreptul de moștenire funciară a funcționat în obștea sătească și o altă instituție a proprietății, anume înfrățirea de moșie, prin care se urmărea crearea unui drept de succesiune reciprocă între persoanele înfrățite. Întrucât scopul înfrățirii era dobândirea drepturilor asupra unei părți a pământului obștei, în actele din Țara Românească care vorbesc de înfrățire se folosește constant sintagma “înfrățire pe ocină”.

Desigur, se poate spune că înfrățirea de moșie reprezenta în sistemul proprietății funciare de obște o instituție prin care se putea obține moștenirea pământului liber țărănesc prin ocolirea rudeniei de sânge și a megieșiei, practica ajungând ulterior să fie folosită abuziv pentru realizarea unor tranzacții, precum vânzările deghizate.

În societatea feudală din Țările Române, cele patru tipuri de proprietate după titular – domnească (regală), boierească (nobilă), ecleziastică sau bisericească și liber țărănească – au avut fiecare caracteristici proprii, o pondere diferențiată în timp și un rol deosebit în evoluția de la medieval spre modern, de la o stăpânire a pământului în cele mai multe cazuri condiționată de slujbă militară spre o stăpânire absolută, necondiționată, în spiritul dreptului roman de proprietate așa cum își face acesta loc în țările noastre începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Partea V–, Institutii ale proprietatii donative”

Proprietatea medievală, ca instituție, este surprinsă de actele vremii sub întreaga sa complexitate, de la varietatea tipurilor la aceea a unor practici legate de obținerea și transmiterea acesteia. Cu deosebire proprietatea funciară a fost aceea care a polarizat cel mai mult interesul celor care urmăreau să o dobândească și, apoi, să o păstreze pe cât posibil în familie. Cum principala formă a proprietății medievale, beneficiul devenit feud ereditar, era condiționată de o serie de obligații, în primul rând de slujbă militară, au apărut în timp mai multe practici instituționalizate, prin care se urmărea ocolirea restricțiilor firești, izvorâte din natura însăși a stăpânirii pământului, la moșteniri și tranzacții.

PRĂDALICA ȘI DAREA CALULUI

Beneficiul se știe că nu era un dar gratuit, ci reprezenta răsplata pentru prestarea unor slujbe, cel mai adesea de natură militară. Aceste obligații ostășești priveau în principiu pe titularul beneficiului, ajungând treptat să se rupă de persoana sa fizică, căci odată cu moștenirea beneficiului obligația slujbei militare trecea la succesori. Dar cum, în cazurile de desherență masculină, atât în Țara Românească cât și în Moldova, îndatoririle militare ale vasalului legate de beneficiu nu mai puteau fi îndeplinite, bunul trebuia să se întorcă la domn sau rege, în calitatea lui de senior.

Situația era similară și în voievodatul Transilvaniei, parte din regatul Ungariei, unde regele posedând *dominium eminens* asupra pământurilor donate, avea cu privire la ele și dreptul de retract în caz de *defectum seminis* (desherență) și de *nota infidelitatis* (trădare) a donatarilor ori a moștenitorilor asupra cărora trecuseră moșiile respective.

Interesul și efortul de a păstra pe mai departe beneficiul în familia decedatului fiind extrem de puternice, s-a ajuns în Țara Românească la apariția în practica dreptului cutumiar a instituției *prădalice* prin care beneficiul, reprezentat de moșie, putea rămâne condiționat în aceeași familie. Pentru aceasta, în hrisovul domnesc de danie trebuia înscrisă clauza

“prădalică să nu fie” (*v nih prădalica da nest*) prin care domnul se angaja să renunțe la dreptul său de retract feudal, fie printr-o răscumpărare simbolică a moșiei realizată prin darea unui cal (*și domniei mele i-au dat un cal*), fie pur și simplu gratuit (*și domnia mea le-am iertat calul*).

Instituția prădalicea a existat și în Moldova, ca practică domnească, deși în acte nu o avem consemnată sub același nume ca în Țara Românească. Dovada o constituie, printre altele, și documentul de danie din 4 septembrie 1424-1425 păstrat de la Alexandru cel Bun.

Aceeași dare a calului apare și în actele de confirmare a vânzărilor de moșii din Țara Românească, desigur, cuvenită domnului în calitatea lui de senior.

În Țara Românească, în secolele XV-XVI, mai precis în perioada 1415-1577, practica dării calului, adică perceperea unui cal bun ocazionată de mutațiile de posesiuni feudale, apare într-un număr impresionant de documente, nu mai puțin de peste 150.

ÎNFRĂȚIREA DE MOȘIE ȘI SUCCESIUNEA

În actele medievale, frăția de moșie apare frecvent ca practică întrebuințată pentru transmiterea dreptului de proprietate. Ea s-a dezvoltat din frăția de cruce și a devenit o instituție distinctă prin efectele sale patrimoniale, de unde și larga sa răspândire în Țara Românească. Datorită importanței sale, materializată în efectele juridice asupra dreptului succesoral, instituția înfrățirii de moșie a reținut atenția multor specialiști istorici (B. P. Hașdeu, A.D. Xenopol, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, Octavian Gâdei, P. P. Panaitescu etc.) și juriști (Paul Negulescu, Ion Peretz, George Fotino, Emil Cernea), toate aceste preocupări încununată de contribuțiile lui Gheorghe Cronț despre *Instituțiile medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii* (București, 1969).

Înfrățirile de moșie apar frecvent în documentele din secolele XV-XVI, fiind încheiate între boieri sau, cel puțin, servind intereselor acestora.

Dacă în secolul al XV-lea practica înfrățirilor de moșie privea pe boieri, treptat s-a ajuns ca în secolul al XVI-lea înfrățirile să fie promovate și de țărani interesați în apărarea ocinelor lor de acapararea din partea marilor boieri. Pe măsură ce s-a extins individualizarea stăpânirilor funciare, înfrățirile de moșie s-au redus, ajungând sporadice în secolul al XVIII-lea, când au câștigat teren actele de înfiere.

Înfrățirea de moșie este cunoscută și sub numele de *așezare pe moșie*, fiind pusă în legătură cu desherența masculină. Se folosea de persoanele lipsite de moștenitori direcți în linie masculină, de regulă fiind un act între rude colaterale, însoțit de anumite ceremonii și care genera efecte patrimoniale pentru beneficiar. Trebuie să spunem însă că înfrățirea sau așezarea pe moșie era practică și de persoanele care aveau moștenitori direcți.

Constituind derogări de la dreptul succesoral comun, înfrățirile de moșie necesitau aprobarea domnească, adică confirmarea, domnul percepând cu acest prilej și în baza lui *dominium eminens*, darea calului. Ilustrativ în această privință este actul din 12 noiembrie 1463 al lui Radu cel Frumos prin care confirmă boierilor Radoslav și Stanciu ocinele înfrățite de aceștia.

Întocmai ca și vânzările de moșie, înfrățirile se realizau cu știrea și cu voia megieșilor, dar și cu consultarea și asentimentul rudelor, așa cum rezultă din mai multe documente începând cu mijlocul secolului al XV-lea. Nesocotirea acestui consimțământ al rudelor și megieșilor putea atrage după sine anularea înfrățirii. Publicitatea înfrățirilor de moșie, impusă de practica protimisului, era realizată prin însuși confirmarea actelor din înfrățire, așa cum se întâmpla cu orice confirmare domnească de stăpânire de moșie. Puține la număr și cu caracter de excepție sunt confirmările date de autoritățile orașenești sau de unii dregători domnești.

Cât despre procedura frăției de moșie, consacra se putea face în biserică, fiind consemnat în ritual punerea mâinilor pe Evanghelie și pe sfânta cruce sau se arată că avea loc

după “legea creștinească”, respectiv “după legea dumnezeiască”, nelipsind nici cazurile încingerii cu brâul Maicii Domnului”. Toate aceste cazuri de consacrare religioasă, plus prezența blestemului pentru împiedicarea “lepădării de frăție”, sugerează legătura înfrățirii de moșie cu frăția de cruce dar pun în evidență și evoluția practicii în direcția laicizării, a transformării ei într-o .

Dacă în actele din Moldova instituția înfrățirii de moșie nu apare înregistrată, în schimb în Transilvania ea este prezentă în secolul al XV-lea, fiind numită în actele de limbă latină *fraternalis adoptio* sau *adoptiva fraternitas*. Aceasta avea aceeași structură și finalitate ca în Țara Românească, se încheia în aceleași forme între două sau mai multe persoane nobile care se învoiau și încheiau un act în fața forurilor competente (capitlu, convent) cu scopul de a stăpâni pe viitor în comun moșiile indicate în act iar în caz de moarte fără moștenitori (*desherență*) a uneia dintre părți, moșiile să revină celeilalte rămasă în viață sau urmașilor acesteia.

DREPTUL DE PROTIMISIS SAU PREEMȚIUNEA

Preemțiunea sau dreptul de protimisis a caracterizat la origini obștea agrară sau sătească, pentru ca ulterior, într-o anumită fază de evoluție a societății feudale, să apară și în legătură cu comunitatea familială boierească și nobiliară. Totul s-a născut și a fost determinat de existența unor interese relativ “solidare” în sânul unor cercuri de persoane, cum ar fi țăranii liberi din obști (moșneni și răzeși) sau membrii familiilor de boieri sau nobili. Dreptul de protimisis s-a născut din nevoia de a asigura un control cât mai larg asupra circulației juridice a bunurilor funciare care în epoca medievală aveau maximă importanță economică. Altfel spus, s-a urmărit împiedicarea trecerii acestor bunuri în mâinile unui străin, adică a unei persoane cu alte interese decât a celor din cercul sau grupul constituit (membrii obștii, rude, devălmași, vecini etc.), aceștia din urmă având un cuvânt de spus la înstrăinarea bunului. Nesocotirea preferinței la cumpărare, zălogire sau schimbare era sancționată prin dreptul ce se năștea pentru un membru al cercului de “solidaritate” de a răscumpăra de la străin bunul pe care acesta l-a dobândit în chip nelegiuit

Cât privesc formele principale de protimisis ele corespund organic cercurilor de “solidaritate”, de interese interdependente din anumite grupuri, precum ar fi protimisisul de megieșie din obștea sătească, de rudenie și de devălmășie fără rudenie, respectiv cel de vecinătate sau megieșie în sens evoluat etc. Obiceiul și, ulterior, dreptul scris au stabilit din ce în ce mai precis ordinea de întâietate a celor care puteau invoca preemțiunea în favoarea lor.

Un aspect important în evoluția proprietății donative în Țările Române era lupta titularilor boieri pentru scutirea daniei pe care doreau să o facă la rândul lor de restricțiile protimisisului

Din punct de vedere juridic, *protimisisul* sau *preemțiunea* era un drept real în virtutea căruia persoanele care se găseau în anumite raporturi de solidaritate (rudenie, devălmășie, vecinătate) cu cel care dorea să înstrăineze anumite bunuri către o persoană din afara cercului sau grupului respectiv de solidaritate, puteau dobândi bunul respectiv (pământ de regulă), plătind prețul de înstrăinare și făcând să fie astfel preferate dobânditorului străin. Protimisisul se exercita sub forma ofertei de preemțiune pentru ca cel îndreptățit în raport cu un străin să se poată decide, într-un anumit termen, dacă plătește prețul oferit de străini și păstrează bunul pentru el, adică în cadrul solidarității respective. Dacă această preferință nu era respectată se năștea o sancțiune izvorâtă din nesocotirea obiceiului de protimisis, un drept de răscumpărare, în schimbul prețului plătit, de la străinul care dobândise bunul în mod ilegal. În general protimisisul era o instituție cutumiară de obște, atât țărănească cât și boierească (nobiliară), favorabilă rudelor, devălmașilor și vecinilor, a cărei respectare constituia o

condiție de valabilitate a contractelor de vânzare-cumpărare de bunuri nemișcătoare avitice, precum și a schimburilor, donațiilor și zălogirilor unor asemenea bunuri.

Desigur, în cazurile de vânzări sau de zălogiri, pentru ca acestea să fie valabile, trebuia să se facă publicitatea tranzacției, adică exista obligația anunțării prealabile a rudelor, devălmașilor și vecinilor cu privire la înstrăinarea intenționată. Această obligație era realizată prin vestirea (*praemonitio, admonitio*) celor îndreptățiți să-și exercite dreptul. Vestirea se făcea, precum în cazul de mai jos, la trei târguri din regiune prin intermediul oficialilor competenți.

Se constată, așadar, că atât în cazul codificărilor dreptului regatului, cât și în cele ale dreptului orășenesc reglementările privitoare la protimisis sau preemțiune sunt nu numai prezente, ci și la fel de riguroase. Potrivit atestărilor documentare, dreptul de protimisis sau de precumpărare a fost utilizat și a funcționat până târziu în epoca modernă, spre mijlocul secolului al XIX-lea, atât în Transilvania, cât și în Țara Românească și Moldova.

Partea VI–, Concluzii”

Prin prezenta investigație am încercat să reconstituim și să analizăm evoluția proprietății în trecutul românesc, atât în Transilvania, cât și în Țara Românească și Moldova. Cercetarea s-a vrut una complexă, care să aibă în vedere toate aspectele legate de modurile de dobândire ale proprietății și, desigur, descrierea principalelor tipuri de proprietate. Datorită bogăției istoriografiei și surselor istorice și juridice s-a bucurat de o mai mare atenție din partea noastră evoluția proprietății în epoca medievală, fiind acordat un interes mai redus și o analiză mai succintă evoluției proprietății în epoca modernă.

Partea VII–, Bibliografie selectiva”

IZVOARE ISTORICE ȘI JURIDICE

- Berechet, Ștefan Gr., *Colecție de legi vechi românești*, I-II, Chișinău-Iași, 1928-1929.
- Berechet, Șt. Gr., «*Capete de poruncă*» din 1714 și «*Hrisovul sobornicesc*» din 1785, Chișinău-Iași, 1931.
- Bogdan, I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I-II, București, 1913.
- Bujoreanu, Ioan M., *Collectiune de legiurile României vechi și noi*, I-III, București, 1873-1885
- Bulat, T. G., *Două foi de zestre și o diată (sec. XVIII și XIX)*, în “Arhivele Olteniei”, V(1926), Nr.28, p.421-425.
- Hurmuzaki, Eudoxiu, etc., *Documente privitoare la istoria românilor*, I-XLIV, București, 1876-1942
- Cărăbiș, Vasile, *Danii și diate de pe Valea Jaleșului – Gorj*, în “Mitropolia Olteniei”, XII(1960), Nr.9-12, p.722-731.
- Ciulei, Gheorghe, *Acte de zălogire din Banatul medieval*, în “Banatica”, XII(19913...), Nr.2, p.65-73.
- Codrescu, Theodor, *Uricariul*, I-XXV, Iași, 1852-1895.
- Iorga, Nicolae, *Anciens documents de droit roumain. Avec un préface contenant l’histoire du droit coutumier roumain*, I-II, Paris-Bucarest-Vălenii de Munte, 1930, 280p.; 1931, p.281-602.
- Iorga, Nicolae, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-XXXIV, București-Vălenii de Munte, 1901-1916.

Iorga, N., *Un act de drept cu privire la retragerea zestrei*, în "Revista Istorică", XIX(1933), Nr.1-3, p.51-53.

Pascu, Ștefan, Hanga, Vladimir, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R. P. R.*, II-III, București, 1958, 869p., 1963, 941p.

Rădulescu, Andrei, *Publicarea izvoarelor dreptului românesc scris din Țara Românească și Moldova până la 1865*, în "Buletinul Științific al Academiei R.P.R.", Științe istorice, filozofice, I(1948-1949), Nr.3-4, p.211-224.

Băjan, Dumitru I., *Documente de la Arhivele Statului. I. 1586-1840*, Câmpulung, 1908 [Cartea tipărită la 1908 dar legată-difuzată la 1929].

Regulamentul Organic al Moldovei, Ediție de Dumitru Vîtcu și Gabriel Bădărău, Iași, 2004, 614p.

Sacerdoțeanu, Aurelian, «*Capete de poruncă*» de Antim Ivireanul, în "Glasul Bisericii", XXV(1966), Nr.9-10, p.831-838.

Sturdza, Dimitrie A., Colescu-Vartic, C., *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, I-X, București, 1889-1909.

Sturza-Scheianu, D. C., *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, I-IV, București, 1907

LUCRĂRI GENERALE

Andea, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, 202p.

Alexandrescu, M., *La propriété paysanne roumaine et l'égalité du partage successoral*, Paris, 1913, 204p.

Arion, Dinu, C., *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân 1386-1418. Studiu de istorie a dreptului român*, București, 1930, 96(139)p.

Arsachi, Apostol, *Chestiunea proprietății înaintea Adunărilor legislative*, Iași, 1860.

Bălcescu, N., *Opere*, I, București, 1963.

Catargiu, Barbu, *Proprietatea în principatele moldo-române*, Iași, 1860.

Catargiu, Barbu, *Încă câteva idei asupra proprietății în Principatele Unite*, Iași, 1860.

Cazacu, A., *Contribuțiuni la studiul formării și evoluțiunii dreptului de protimisis*, Chișinău, 1932, 141p

Condurachi, I. D., *Despre proprietate*, București, 1939, 15p.

Condurachi, I. D., *Expunerea rezumativă a teoriei moștenirilor în vechiul drept românesc*, București, 1919, 84p.

Conduratu, Gr. G., *Compararea drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor în dreptul român: în Condicele Calimachi și Caragea, Codul Napoleon și Codul Alexandru Ion I*, București, 1898, 99p.

Firoiu, D. V., *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1976, 390p. (cu alte ediții ulterioare).

Fotino, G., *Curs de istoria dreptului românesc*, București, 1940-1941, 527p.

Georgescu, Valentin Al., *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, București, 1965, 410 (419)p., \$45769, <Personal>

Herlea, Al., *Studii de istoria dreptului*, II, *Proprietatea*, Cluj-Napoca, 1987.

Iancu M. Codrescu, *Vocabulariu de jurisprudență pentru usul magistraților și a avocaților*, Iași, 1865, 196p.

Longinescu, S. G., *Garanția de evicțiune*, Iași, 1896, 108p.

Longinescu, S. G., *Istoria dreptului românesc din vremurile cele mai vechi și până astăzi*, București, 1908.

- Mototolescu, D. D., *Darurile dinaintea nunții în dreptul vechi românesc comparat cu cel romano-bizantin și slav*, București, 1921, 83p.
- Mototolescu, D., *Istoria dreptului român*, Cluj, 1939/1940, 112p.
- Peretz, I., *Privilegiul masculinității în Pravilniceasca Condică Ipsilante și Legiurea Caragea*, București, 1905, 69p.
- Radovici, Sebastian, *Moșnenii și răzeșii. Originea și caracterele juridice ale proprietății lor. Studiu din vechiul drept românesc*, București, 1909.
- Rădulescu, A., *Dreptul de moștenire al sofului supraviețuitor*, București, 1925, 87p.
- Tocilescu, Gr. G., *Despre legat în dreptul roman și în dreptul român, preces de un studiu istoric asupra legatelor din timpurile primitive până astăzi*, București, 1874, LX+116p.

STUDII SPECIALE

- Achim, Viorel, *Stăpânirile cneziale în Banat. Considerații asupra cotelor patrimoniale*, în “In memoriam Radu Popa”, Cluj-Napoca, 2003, p.241-248.
- Arion, Dinu C., *Încercare asupra dominiului eminent din principatele Munteniei și Moldovei în secolele XIV și XV*, în “Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani”, Cluj, 1931, p.12-23.
- Boldea, Ligia, *Câteva aspecte ale formelor de stăpânire funciară specifice feudalității românești bănățene (sfârșitul sec. XIV – mijlocul sec. XVI)*, în “Analele Banatului”, IX(2001), p.301-322.
- Brezulescu, D., *Contribuții la studiul proprietății în devălmășie a munților noștri*, București, 1905, 65p.
- Busuioceanu, Andrei, *Imunitatea feudală românească. Bilanț și perspective*, în “Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, IV(1985), p.74-82
- Cernea, E., *Efectele patrimoniale ale înfrățirii în vechiul drept românesc*, în “Analele Universității București”, Științe sociale, Științe juridice, I(1956), Nr.6, p.121-130.
- Cernea, Emil, *O veche instituție cutumiară: legea braniștei*, în “Analele Universității București”, Drept, XLI(1992), p.89-95.
- Condurachi, I. D., *Despre proprietate*, în “Revista Arhivelor”, III(1936-1939), Nr.8, p.227-239.
- Constantinescu, Ioana, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Țara Românească*, în “Studii. Revistă de Istorie”, XVIII(1965), Nr.5, p.1039-1056.
- Dvoracek, Maria, *Aspecte teoretice privind noțiunile de proprietate și drept de proprietate*, în “Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Științe juridice, 1970, p.81-94.
- Dvoracek, Maria, Crăciun, Georgeta, *Proprietatea și dreptul de protimisis în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în “Analele Universității «Al. I. Cuza»”, Științe juridice, XXXIV(1988), p.3-12.
- Georgescu, Valentin Al., *Evoluția noțiunii de proprietate de la Justinian până azi*, în “Analele Facultății de Drept din București”, IV(1942), Nr.3-4, p.209-228.
- Georgescu, Valentin Al., *Observații asupra structurii juridice a proprietății orășenești în Țara Românească și în Moldova (1711-1831)*, în “Studii. Revistă de Istorie”, XXVI(1973), Nr.2, p.255-281.
- Georgescu, Valentin Al., *Protimisisul în «Manualele de legi» din 1765, 1766 și 1777 ale lui Mihail Fotino cu o analiză generală a operei sale juridice și a raporturilor ei cu «Suplimentul» publicat de frații Tunusli în 1806*, în “Studii și Materiale de Istorie Medie”, V(1962), p.281-333.

- Kovács, I., *Despre problema proprietății funciare din Transilvania în lumina legislației (1848-1918)*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia, XVII(1972), Fasc.1, p.39-48.
- Marcu, Liviu P., *Din istoria formelor de proprietate în România*, în "Studii de Drept Românesc", XXXVII(1992), Nr.2, p.162-176.
- Nădejde, I., *Privilegiul masculinității. Procesul Brâncovenilor cu Creșuleștii 1714-1806*, în "Viața Românească", VI(1911), Nr.4, p.87-100.
- Negulescu, Paul, *Adopțiunea fraternă sau înfrățirea. Studiu comparativ*, în "Convorbiri Literare", XXXII(1898), Nr.3, p.276-296.
- Negulescu, Paul, *Divorțul în vechiul drept român*, în "Revista de Drept și Sociologie", I(1898), Nr.1, p.29-51.
- Negulescu, P., *Dreptul de protimis în vechiul drept român*, în "Revista de Drept și Sociologie", I(1898), Nr.1, p.71-91.
- Popovici, Paul, *Regimul dotal în vechiul drept și în Codul civil român*, în "Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»", Jurisprudentia, XLVII(2002), Nr.2-4, p.157-171.
- Popovici, Paul, *Regimul matrimonial al bunurilor soților din secolul al XVIII-lea până la Codul civil*, în "Studia Universitatis «Vasile Goldiș»", Seria A, X(2000), p.97-112.
- D. Stoicescu, *Despre înfrățire sau frăția de moșie în dreptul vechi din Țara Românească*, în "Pandectele Române", X(1931), Partea IV, p.186-193.
- Tanoviceanu, I., *Adopțiunea în vechiul nostru drept*, în "Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", XXV(1914), Nr.7-8, p.231-236.
- Vintilă, Nicu, *Grojdibodu. Un caz specific de dobândire a drepturilor reale prin accesiune în sec. XVIII*, în "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolaescu-Plopșor»" (Craiova), V(2004), p.43-46
- Xenopol, A. D., *Legea dotală a lui Bibescu Vodă 1843*, în "Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași", V(1894), Nr.3-4, p.239-243.
- Xenopol, A. D., *Proprietatea cea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, în "Viața Românească", VIII(1913), Nr.2, p.161-192.
- Zabolotnaia, Lilia, *Dreptul femeilor la proprietate și moștenire în Moldova medievală*, în "Revista de Istorie a Moldovei" (Chișinău), I-II(2006), p.17-27.

